

A NAGY ÁRVÍZ ÉS EMLÉKTÁBLÁI

írta MESTERHÁZY JENŐ

1838 március 13-án már éjfél felé járt az idő, amikor a Duna dühös áradata átszakította Pesten a mai Vigadó-tér táján emelt védőgátat és a rettentő áradat megindult déli irányban a Belvárosi-templom felé, melynek szentélye mögött állott akkor az egyemeletes Városháza, homlokzatával a mai Piarista-utca felé fordulva. Nem is olyan régen hatalmas szabad térség állott még itt (a Városház-tér), mert a Piaristák nagy rendháza és épülete akkor még nem volt a mai helyén. Rendházuk egyik homlokzata ennek a régi Városház-térnek a nyugati széle volt és innen nyúlt le a hatalmas rendház (mely 1762-ben épült) a Duna-partig, az akkor *Alsó-Dunasornak* nevezett utcáig. Ennek a régi rendháznak legszebb ékessége két gömbölyű sarokerkélye volt, melyek művészi értékük ellenére is elpusztultak a főváros legújabb szabályozási munkálataikor. Ennek a két szép sarokerkélynek egyike, meg a belvárosi templom szentélye és az emeletes városháza képe látható a pesti Ferenciek-templomának falába illesztett *Wesselényi-emléktábla* bronzból kiformált hátterén. Az előtérben mint négyszögbe zárt dühös oroslán hullámkzik a Dunának ide-tódult rengeteg vize. Ennek tetején hatalmas csónak, benne a magyarruhás, nagy erejéről híres *Wesselényi Miklós* báró, amint lábát megvetve az ingadozó csónakban, evezőjének egyikét odanyújtja az összedőlni készülő házak tetején szorongó kisgyermekes anyának, öregeknek és ifjaknak. Ez az érdekes szép emléktábla tehát nemcsak Wesselényi önfeláldozó munkájának egyik jelenetét örökíti meg, hanem az eltűnt Pest legforgalmasabb terének, a Városház-térnek a képét. Az egykor itt emelkedő házak közül

ma már a belvárosi templomon kívül csak egyetlenegy ház maradt meg és ez a mai Piarista- és Galamb-utca sarkán álló egyemeletes *Krist-ház*, mely a legújabb városzabályozás alkalmával gödörbe került és csak barokk pompája révén tudott dacolni a városzabályozó csákányokkal. Jelenleg már lakója sincs, mert lerombolni készültek, vagy a Várhegyre vinni, mikor az utolsó pillanatban mégis megérkezett a határozat, hogy a *Krist-ház* műemlék, tehát nem szabad a homlokzatát lebontani.

Ez a szép kis barokk-ház tehát látta a száz év előtti pusztító nagy árvizet és csónakában a hős Wesselényit. Hogy milyen magas volt akkor itt a víz, erről bizonyoságot is tesz a falába illesztett vörös márványtábla, melynek betűin és az árvíz magasságát jelző jobb kézfejen még az aranyozás nyomai is láthatók. Wesselényi Miklós báró legfeljebb március 14-én jelenhetett meg itt, a két méter és 46 centiméter magasan álló vízen, mert hiszen az áradat csak március 14-ének éjjelén zúdulhatott be a Városház-térre és emelkedett mind magasabbra március idusán és a rákövetkező napon. A vízmagasságát jelző táblácskán ugyanis ez olvasható:

Wasserhöhe

Von 15^I auf den 16^I März
1838.

A százéves pesti nagy árvíz tehát március 13-án éjfél körül tört be a Vigadó-tér felől és március 15-én és 16-án kulminált. A vízmagasságát később pontosan jelző emléktáblácskákból harminckét darabot sikerült kinyomoznunk, de egyetlenegy sincs

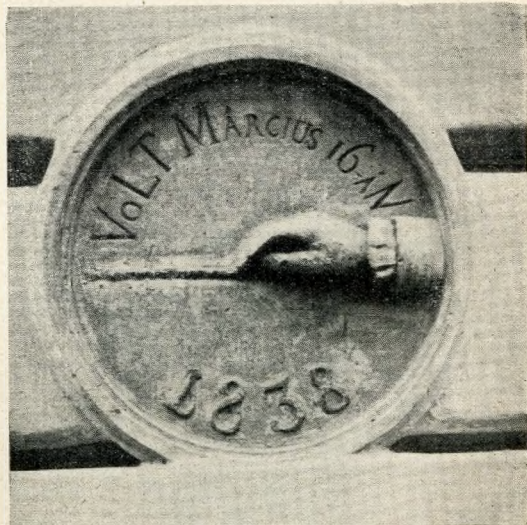
Jelenet az 1838. évi nagy árvízből. A mai Vörösmarthy-tér környéke

március 14-iki, még kevésbé március 13-iki vízmagasság. A legtöbb árvíztábla a március 15-iki vízmagasságot mutatja és többnyire német szövegű, ami annak a bizonyosága, hogy Pest-Buda többségében még német, noha már a harmincas évektől kezdve erősen magyarosodik. Budán tízenkét emléktábláról tudunk, amelyek a százéves árvíznek még látható jelei. Ezek közül egyetlenegy van magyar szöveg, de vegyesen szerb írással. Ez a tábla ugyanis a Döbrentei-utca 15. számú házon van, mely megmaradt a maga eredeti formájában. Közeli van a budai szerb templomhoz, tehát a Tabánban van, ahol mint ismeretes nagy számban laktak akkor még a rácok. Az árvízmagasság nagyon érdekelhette őket, mert templomuk belsejében is megörökítették annak emléket eléggé nagyarányú sötétvörös márványlapon, melyet a templom belsejében nem a nyugati főkapu, hanem a déli bejáró csarnokában helyeztek el. Ezen természetesen csak szerb nyelven van megörökítve a százéves vész. Egy kinyújtott jobbkéz irányában a vízmagasságot jelző nyíl van bevésve, melynek végén egy szó van: «jel (és utána a folytatólagos szöveg) a víz magasságáról. A Duna kiömlése 1838. év március hónap 3-án.» A görögkeletiek, mint tudjuk, nem fogadták el a *Gergely-féle* naptárt, így a *Julian-naptár* szerint 12 nappal el voltak maradvá 1838-ban. E szerint ők is a március 15-i vízmagasságot mérték le, amely templomukban 110 centiméter magas volt. Már a Döbrentei-utca jóval mélyebben állott, mint a szerb templom, és mert a 15. számú házban bizonyára szerbek is laktak, ezért valószínűleg rájuk való tekintettel szerb nyelven is jelezték a két méter és 13 centiméteres árvízmagasságot. A négyesoros emléktáblán az első sorban ez olvasható: *ÁR-VÍZ*. A második sorban nyomtatott cirill-betűkkel ez áll: *A Duna kiöntése*. A harmadik sorban finoman kidolgozott tollas nyílvevő a vízmagasságot jelzi. A negyedik sorban pedig megint magyar nyelven ennyi: *MARTIUS 15-DIKÁN 1838*.

A Döbrentei-utca 15. számú ház nemcsak azért érdemes a megtekintésre, mert azon van még egy másik árvíz-tábla is (melyről majd később lesz szó), hanem azért is, mert ez a ház és a vele egyoldalon lévő utcatoron egészen az Apród-utcáig megőrizte régi XVIII. századbéli formáját. Pedig 1810-ben a Tabánban irtózatos tűzvész pusztított. A Gellérthegy lábától a Krisztinavárosig, sőt a Dunaparton felfelé egészen a Batthyány- (akkor Bomba-)térig szeptember 5-én négyszáz ház esett a lángok martalékául. A Döbrentei-utcat akkor *Haupt-Gassen*nek nevezték. Kocsíútja és jobboldala ma már fel van töltve. És míg a Duna felől levő jobboldalon hatalmas bérházak vannak, addig a szerb templom felől levő oldal házai megmaradtak eredeti régi formájukban. Persze, a házak előtt levő gyalogjáróból mély sikátor lett és benne ezek a régi kisablakos házak úgy tűnnek fel, mintha lassan ugyan, de állandóan

süllyednének lefelé. Ha valaki látni szeretne tehát eredeti régi részletet Budából, akkor azt a legépebben, még semmiféle új építkezéssel meg nem zavarva, itt, a Döbrentei-utca Tabán felől levő oldalán találhatja meg. Elcsodálkozunk azon, milyen egyenletlen itt az utca-felszín. Csodálkozhatunk ezen méltán azért, mert ha a házikók nincsenek is egysorban (egyik kijebb, a másik beljebb van), de legalább az utca-nívó egyenletesebb lehetett volna egy «Fő-utcában» már a XVIII. században is.

Hogy a pesti oldalon a megmaradt Kristház is gödörben van, azt talán mondanunk sem kell. Öt lépcsőfokot kell lefelé mennünk, ha a kapuján udvarára be akarunk jutni. A Piarista-utca tehát és az a térség, ahol most az *Erzsébet királyné-szobor* áll, több mint félméterrel lett feltöltve az árvíz után. Jól látható ez a magasztás a Belvárosi-templom elején, melynek legutóbb megtalált *Mátyás-korabeli* északi bejárója még az amúgyis alacsonyabb utcaszínvonalától is néhány lépcsőfokkal lejjebb van. Általában megállapíthatjuk, hogy a városszabályozás alkalmával a mélyebben fekvő utcákat úgy Budán, mint Pesten feltöltötték. Gondoljunk csak a Veres Pálné- és Szerb-utca sarkára. Az egyik a pesti szerbek temploma van, régi szép barokk kőurnás kerítés mögött. Ez a templom és a körülötte lévő udvar és temető megőrizte a XVIII. századbéli eredeti alacsony ténívót. A déli oldalán fekvő régi kis temetőt vasrácsos kapu választja el az udvartól. A kapu nincs lezárva és így bárki bemehet az egykori temetőbe és tanulmányozhatja a kerítésfalba beépített régi, címeres sírköveket és a templomfalba beépített árvíztáblát. Meglepően magas van ez a tábla, melyen szintén egy domború jobbkéz mutatoujja irányában van meghúzva az árvíz vonala. Ez alatt csak ennyi van cirill írással: *3. márc. 1838. évben*. A föld felszíntől való távolság két méter 66 centiméter. Az összes árvíztáblák közül ez mutatja az

A Veres Pálné-utca 29. számú házában lévő árvíztáblája

ÁRVÍZTÁBLÁK.

A Piarista-utcai (régén Kötő-utca) Krist-ház árvíz táblája

Árvíz tábla a Döbrentei-utca 15. számú házon

Árvíz tábla a pesti görög-keleti szerb templom falában

Az Angol-kisasszonyok Váci-utcai templomának árvíz táblája

árvíz legnagyobb mélységét. Képzelnék el, hogy a Veres Pálné-utcában egykor közel 3 méter mélységű víztömeg állott... Szinte megborzaszt még a reá való gondolás is, és milyen érzés lehetett a környék lakóinak még egy templomot is ilyen mélyen a vízben látni... Hogy a Veres Pálné-utca különösen érezhette az árvíz-magasságot, azt az utca ama sarkán is láthatjuk, amely átellenében van a szerb templomnak. Itt is még gödörben van a ház és a 29. számú házon köralakú árvízjelző tábla van, mégpedig magyar felírással. Hogy Budapest utcáit még a messzi külvárosokban is feltöltötték, annak bizonyága a Práter-utca 8. szám alatt levő régi földszintes ház árvíz-táblája, melyen az utca feltöltésének a ténye is jelezve van, a 43 × 22 centiméteres méretű márványtáblán a következőként:

1838. Márczius 15.

az árvíz ezen magasságot érte el

azonban az utca színvonala

1:50 M. lejjebb volt.

Há már most igaz a márványtáblának ez a felírása, akkor az árvíznek itt három méter magasán kellett volna állania, mert az utca-testtől a mai nyílmagasság szintén egy méter és 50 centiméter. Nincs okunk kételkedni az árvíz eme magasságán, mert ezekben a külvárosokban (József-városban és Ferencvárosban, de még a Teréz-városban és Lipót-városban) különösen sok kárt tett az áradat. Valószínűleg nemcsak azért, mert ezek a külvárosok aránylag nagyon mélyen is feküdtek a Belváros egyes pontjaihoz viszonyítva, hanem mint egyszerűbb, szegényebb emberek házai, gyengébben voltak megépítve és könnyebben is összeomlottak. Pestnek száz évvel ezelőtt 2281 háza dőlt össze, 827 megrepesztett és csak 1146 maradt épen. A 2281 ház között a legtöbb kültekli ház volt. És amikor ezek újból felépültek, nem felejtették el a keserű multat és igyekeztek feltölteni házhelyeiket. A Kistemplom-utca 10. sz. házon a németnyelvű árvíz tábla már csak egy méter 30 centiméter vízmagasságot jelez. Nyilvánvalóan csak azért ennyit, mert ezt az utcát is feltölthették. A Nagytemplom-utca 9. számú házon (sark a Práter-utcával) már 152 centiméter magasságot jelez németül az árvíz tábla (am 15-ten März). A Bokréta-utca 32. számú ház nyílvonalmagassága megint csak 135 centiméterre van a földfelszíntől. Ez a tábla az egyetlen, amely szerint ez a jelzett vízmagasság nemcsak március 15-én, de már 14-én is jelen volt (am 14-ten, 15-ten März 1838). A Viola-utcában karsú, bodrosujjú női kéz mutatja a 152

centiméteres vízmagasságot német nyelven (március 15-én).

Ezek az adatok mind a mellett bizonyítanak, hogy a budapesti utcák színvonala a százéves árvíz után megmagasodtak. A Dunaparthoz közel fekvő Molnár-utcai régi házak udvara (14., 19. stb. számok alatt) azért alacsonyabbak jóval az utcai nívónál. Csodálatos, hogy ezekben az ódon házakban még ott állanak a régi, több mint százéves szívkutak vörösmárványból kifaragott medencéi és állványai, de az árvíz színvonalát azokon megjelölni senki érdemesnek nem tartotta. Régi multjukat, hangulatukat mennyire emelné pedig még az ilyenfajta emlék, nemcsak a kút, «gangos» udvar és tágas kapuzsín, a régi világból ittmaradt ilyenféle felírással: «Ezen Háznak tisztasága és nyugalma minden lakó figyelmébe ajánthatik...» Magánházban sehol árvíz-táblára nem bukkantunk, de annál inkább kolostorokban és templomokban. Így az óbudai plébánia-templomban két németnyelvű emléktábla is van. Egyik a főbejáró mellett levő szenteltvíztartó felett, a másik a templom déli kapuja mellett (szintén a templomon belül). A Fő-utcán a Szent Erzsébet-rend templomában talán az árvízi jubileumra való emlékezésékként frissen befestették az árvízmagasságot mutató kezét és bearanyozták a német betűket. Itt közel két méter magasságban állott a víz, melynek színvonalát a kolostor belsejében is megörökítették, sőt ez alatt elhelyezték még az 1876. évi február 23-án bekövetkezett dunai áradás emlékkövét, mely jóval egy méterrel alacsonyabb árvízet mutatott az 1838-ikinél és mégis olyan magas volt, hogy a mindennapi szentmise megtartására a kapucinus atya csónakon érkezett a zár-dába, melynek templomában a víz fölért a főoltárig. A Szent Erzsébet-szerzet tehát három márványtáblával vezet az árvíz-tábla-emlékek között és mind a három tábláján, még az 1876-ikin is, németül örökíti meg a

szomorú két árvízeseményt. Az Angol-kisasszonyok Váci-utcai templomában magyar nyelven van márványtáblába vésve az *Árvíz magassága 15-ik Martiusán*. Két méter és 13 centiméter magasan állott a víz a templomban. A kolostorban valamivel alacsonyabban (195 centiméterre), mert a folyosók ott magasabbak, mint a templom padozata. Magyarul jelezték az árvízmagasságot a Központi Papnevelő Intézet folyosóján, valamint a Józsefvárosi-templom kórusa alatt, ahol az árvíz «magassága» 160 centiméter volt.

A Terézvárosi-templomban az árvíz-táblát a főoltár oldalában helyezték el, a sekrestye felől levő oldalon. A 40×30,5 centiméter méretű szürke márványban németül vannak bevésve a következők:

Wasser Höhe
VON XV BIS XVII MÄRTZ
—
M DCCC XXXVIII

A Terézvárosi-templom tehát az árvíz magasságát szintén március 15-étől mérte és valószínűleg a 17-iki méréseit is figyelembe vette, mert a vízmagasság mindössze 130 centiméter. Ezen a napon ugyanis az egykori tudósító szerint «virradóra majd egy ölnyit apadt a víz, de a félelemtől, mely bennünket három napig epesztett, még alig vagyunk képesek lélekezni és most csak annyit írhatunk, hogy végpusztulás látszék bennünket fenyegetni...»

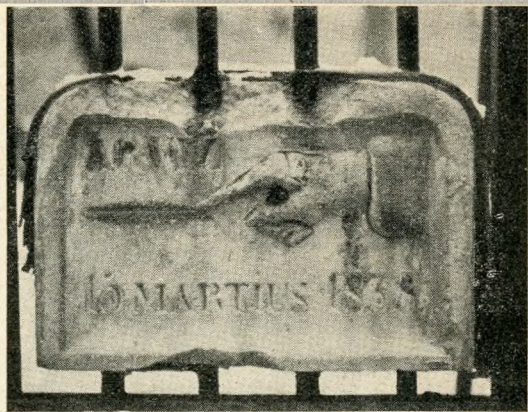
Az 1838. évi árvíz borzalmait a nélkül, hogy azokat bővebben részleteztük volna, megérthetjük azoknak az árvíz-tábláknak adataiból, amelyek minden leírásnál ékebben elképzelhetőek mindenkivel, mit jelenthetett Pest-Buda utcáin olyan áradat, mely a legtöbb helyen az embermagasságot meghaladta. A borzalmas áradat dűhe elsősorban a síkságon fekvő Pestet érte. A jobbparti oldalon különösen Óbuda és a Víziváros szen-

Részlet az 1838. évi árvízből, a terézvárosi templommal. Gőz: Budapest története nyomán

Az Angol-kisasszonyok kolostor-folyosójának árvíz táblája

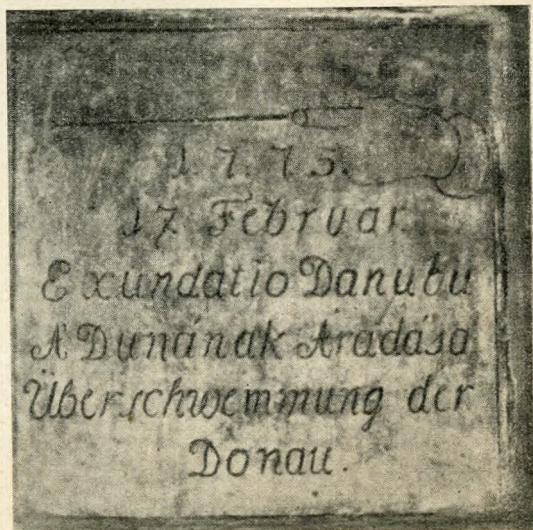

Árvíz tábla a Nemzeti Múzeum Sándor-utcai vaskerítésében

vedett az árvízről, úgyhogy 601 ház teljesen összeomlott és majdnem ugyanannyi súlyosan megrongálódott. Kereken 3000 ház pusztult el és csak az épületekben okozott kárt 10.500,724 forintra becsülték. Az összes kár azonban hetven millió forintnyi összeget tett ki. Az anyagi veszteségeken felül a Wesselenyihez hasonló számos önfeláldozó lélek minden erőfeszítése ellenére 122 emberéletet is követelt a szerencsétlenség, egyesek szerint százötvenyget, amelyhez hasonló még árvíz nem okozott, pedig ilyenben gyakran volt része Pestnek és Budának, különösen az újabb évszázadokban.

A török hódoltság előtt levő időkből az egykori feljegyzések megemlékeztek sokféle szerencsétlenségekről, melyek Pestet és Budát is pusztították, de azokat a legtöbbször nem részletezték. Budapest régebbi történetének tudós megírója, *Salamon Ferenc* is csak feltételezi, hogy *Nagy Lajos* királyunk egy év nélkül való levelében Pest városára nézve egy időre moratóriumot kénytelen kihirdetni a városért «mémely csapások» következtében, melyek egyike szerinte alighanem az árvíz lehetett. Ha tehát tudunk is régebbi árvizekről, a két város együttes kiterjedése semmi esetre sem volt olyan nagy, hogy ne tudták volna kikerülni a nagyon alacsony helyeket a letelepülés alkalmával. De valószínűleg nem is lehettek a múltban olyan nagyobbokú áradások, mint már a XVIII. században, mert a Dunának felsőbb részein is sokféle elágazásokon szabadon elkalandozhatott a víz mindenfelé, és így ha hirtelen megáradt, akkor is jobban eloszolhatott. Még mielőtt megindultak volna nálunk a legszükségesebb szabályozások, már megelőztek bennünket *Bajorországban* és *Austriában*, ahonnan töltések által hozzánk szorították a vizet és így azok mindinkább jelentősebb károkat okozhattak a mi területeinken. A török hódoltság utáni időtől egészen 1838-ig kereken tíz, egyesek szerint tizenkét nagyobb árvíz volt kénytelen Pest-Buda elszenvéni. Ezek között az első nagyobb volt 1741-ben, majd 1775-ben. Ez az 1775-i árvíz 561 házat pusztított el, (bár egyesek szerint egyedül Pesten 611 házat), ami súlyos veszteség volt, mert Pest-Budának akkor körülbelül 35.000 lakosa volt, míg 1838-ban a lakosságszám közeljárt a százezerhez. Érdekes itt megemléznünk, hogy erről az 1775-iki árvízről is maradt fenn egy kőtáblánk, ugyanazon a házon, a

Döbrentei-utca 15. szám alatt, melynek magyar-szerb feliratú tábláját már ismertettük. De míg az 1838-iki árvíz 213 centiméter magasra emelkedett, addig ennek a táblának vízmagasságot jelző vonala mindössze 63 centiméternyire van a föld felszínétől. Felírása: *1775 — 17. Februar. Exundatio Danubii. A Dunának Áradása. Überschwemmung der Donau.* Hogy a tábla hamarosan, 1775 után készülhetett, azt abból is megállapíthatjuk, hogy első helyre a latin nyelvet teszi, mely ebben az időben még uralkodó a sírköveken is. Csak a század vége felé hagynak fel a latinnal és előnyomul helyébe a német és csak azután a magyar. A tábla tehát régi, de a falazása körül baj lehetett, bár 63 centiméter magas árvíz is elpusztíthatott 561 nagyrészt még vályogból épült szalmatetős házat. Egyébként akkor a vízálás csak 9,19 méter volt. 1795-ben 14 napig kellett csónakon járni, mert ha nem is volt olyan magas az áradás, mint 1775-ben, de nem volt a víznek lefolyása. 1838-ban éppen az az egy szerencséje volt Pest-Budának, hogy március 17-én a feltorlódtó jég, mely a tavaszi áradás miatt felduzzadt vizet (Soroksár felől is), a városokra szorította, megindulhatott és így március 18-án az áradat eltakarodhatott. Akkor láthatták csak a kortársak, micsoda pusztítást és rombolást

A budapesti legrégebbi árvíz tábla a Döbrentei-utca 15. számú házon, mely az 1775. évi árvízmagasságot jelzi

Báró Wesselényi Miklós emléktáblája a Ferenciek templomának falában. (Holló Barnabás domborműve)

művelt a megvadult Duna. «A közelebb mult két évtized alatt [szép virágzásnak indult városunkat a véletlen csapás (mely az 1775-i áradás magasságát is meghaladta), annyi vagy talán több évvel is hátraszorította» — írta a *Nemzeti Ujság* tudósítója a szerencsétlenség után való napokban.

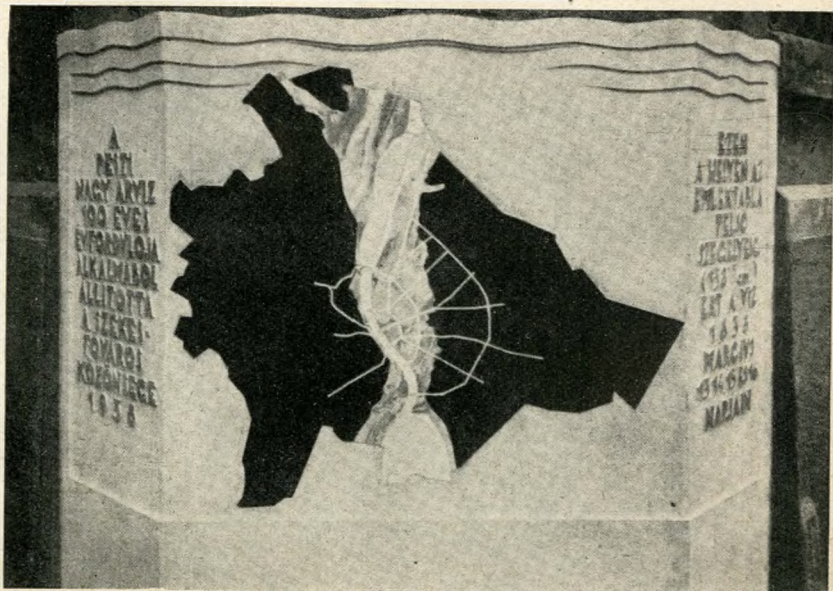
Valóban hátrataszítá, de csak rövid időre. A nagy áradat elvonulása után fokozott erővel indult meg az újraépítés nagy munkája. Március 21-én például már kiadja *József nádor* rendeletét; a *Nemzeti Múzeum* tovább-építésére, melynek alapfalai az árvíz alkalmával már készen állottak. Pincéi, udvara természetesen megteltek az áradattal, de az eléggé magas földszinti padlóvonalat a víz el nem érte. Két lábbal való felemelését (több, mint félméter) építője (*Pollack Mihály*) mégis szükségesnek tartotta. Milyen magasan állott itt a víz, azt szintén egy árvíz-tábla mutatja a múzeum Sándor-utcai vaskerítésének a rácszatába foglalva. Ez a «vaskerítvény»,

ahogyan a *Honderű* 1847 január 13-iki számában írja, még csak akkor került felállításra, tehát az árvíz-tábla valószínűleg a Múzeum falába volt szánva és kihozták az utcára. Hogy a rácsok közé szilárdan beilleszthessék, körülvasalták a tábla szélét, de már így is romlodozik, akár ama társa, mely a Királyi Pál-utca és a Szerb-utca sarkán van és már olvashatatlan a felírása. A főváros ezt az olvashatatlan felírású táblát ebben az évben el is távolította és helyébe február

21-én az árvíz-centenárium alkalmából nagyméretű térképes emléktáblát állított, melyen világosabb színű márványbetéttel van feltüntetve az a fővárosi terület, melyet az 1838-i árvíz elborított.

Megindult tehát az újralakítás munkája. Számbevehetők azokat az épületeket is, amelyek teljesen szárazon maradtak. Ilyen volt az evangélikusok Deák-téri temploma, a Szervita-atyák rendházától és templomától az akkori Granátos-utca és Uri-utca (mai Városház- és Petőfi Sándor-utcák) házai a Ferenciek-teréig, sőt még azon túl a már akkor fel-

épült Károlyi-palotáig. Ezek a helyek, a Ludoviceum és Buda várhegye adtak elsősorban a szerencsétlenné vált hajléktalanoknak menedéket. József nádor 66 szobát nyitvatott meg a menekülteknek a királyi Várpalotában és naponta 1500 kenyert süttetett számukra a nádori kemencékben. A *Királyi Széptő Bizottsággal* 1839-ben új építési rendszabályokat dolgoztatott ki, hogy az összeomlott, rozoga házak helyett különbek és szebbek nőjenek ki Pest-Buda földjéből. Megépíttette az északi védőgátakat, melyek nélkül 1876-ban ismét elsöpörte volna az áradat az akkor már Budapestté egyesült fővárost. A nagy pesti szerencsétlenség fokozza fel a Legnagyobb Magyarban a folyók «megregulázásának» a tette váltását és olyan pezsdítő élet indul meg, hogy 1840-ben már felépültek az összeomlott házak és amikor 1843-ban ismét számba veszik Pest-Buda lakosságát, az már nyolcezerrel haladja felül a százezres létszámot...

A legújabb árvíz-tábla, melyet a Székesfőváros a nagyárvíz centenáriuma alkalmából helyezett el a Királyi Pál-utca és Szerb-utca (a Közgazdaságtudományi-Kar épülete) sarkán